

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Yerleşim Politikası

Settlement Policy Followed by the Turkish Seljuk State in Anatolia

DOI: 10.38155/ksbd.1376712

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
16/10/2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
22/07/2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31/12/2024

KARADENİZ SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ

Dr. Öğr. Üyesi, Filiz AKÇAY
Ordu Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
senolakcay@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4292-5047

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Öz

Bu çalışma ile Anadolu'da Osmanlı Devleti öncesinde ilk Türk siyasi birlik olarak Selçuklu egemenliği döneminde (1075-1308) Anadolu'nun kendine özgü jeopolitik yapısı, dönemin değişken sosyal-kültürel-ekonomik koşulları ve Bizans-Selçuklu ilişkileri kapsamında Türkiye Selçukluları Devleti'nin yerleşim politikasının ortaya konması amaçlanmaktadır. 1071 yılından Alp Arslan önderliğinde Bizans ile gerçekleştirilen Malazgirt Savaşı sonrasında ise Türkler, Anadolu'ya yerleşmeye başlamış ve ele geçirdikleri topraklarda hızla siyasi örgütlenmelerini tamamlayarak Anadolu'da Türk kültürünü oluşturma politikası izlemiştir. Böylece Türkler, kısa bir süre sonra Anadolu'ya hâkim olmaya ve Bizans imparatorluğunun egemenliğinde olan bu coğrafyanın yerleşim yapısını değiştirmeye başlamışlardır. Öyle ki daha XIII. yüzyılda bile Anadolu "Türkiye" olarak adlandırılıyordu. Türkler Anadolu'ya yerleşirken fetih sürecinde viran olan kentsel ve kırsal bölgeleri yerleşmeye açmak için zorunlu iskân, vergi muafiyeti gibi teşvikler vererek göçebe Türkleri veya çiftçi Hristiyan nüfusun iskân edilmesi politikasını izlemiştir. Ayrıca Türkler Anadolu'da Bizans egemenliği döneminde durma noktasına gelen uluslararası ticaret yolları üzerinde kervansaraylar inşa etmek gibi iktisadi temele dayanan yerleşme politikaları da izlemiştir. Bunun yanında Türkler ticaret alanları, ticari/askeri liman kentleri, panayır/pazar kentleri ile karahisar veya menzil yerleşim birimlerinden meydana gelen kentsel bir organizasyon kurmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Yerleşim, Türkiye Selçukluları

Abstract

This study examines the settlement of the Turkish Seljuk State within the context of the unique geopolitical structure of Anatolia, the variable social-cultural-economic conditions of the period and the Byzantine-Seljuk relations during the Seljuk rule (1075-1308) as the first Turkish political union in Anatolia before the Ottoman Empire. The aim is to present the policy. After the Battle of Manzikert with Byzantium under the leadership of Alp Arslan in 1071, the Turks began to settle in Anatolia and quickly completed their political organization in the lands they captured and pursued a policy of creating Turkish culture in Anatolia. Thus, the Turks soon began to dominate Anatolia and change the settlement structure of this geography, which was under the domination of the Byzantine Empire. So much so that even in the 13th century Anatolia was called "Türkiye". While settling in Anatolia, the Turks followed the policy of settling the nomadic Turks or the farmer Christian population by giving incentives such as compulsory settlement and tax exemption in order to open the urban and rural areas that were devastated during the conquest process for settlement. In addition, the Turks also pursued settlement policies based on economic foundations, such as building caravanserais on international trade routes that came to a halt during the Byzantine rule in Anatolia. In addition, the Turks established an urban organization consisting of trade areas, commercial/military port cities, fair/market cities and karahisar or range settlements.

Keywords: Anatolia, Settlement, Turkish Seljuks

Giriş

Anadolu’da Türklere ait bir yerleşim düzeninden bahsedebilmek için öncelikle Türklerin Anadolu’ya gelmeden önce nasıl bir yerleşim düzenine sahip olduklarını incelemek gerekir. Türkler bilindiği üzere Anadolu’ya göç etmeden önce Orta Asya’da yaşamakta ve çoğunlukla göçebe yaşam tarzı sürmekte idiler. XI. yüzyılda henüz göçebe olan Türklerin kent olanaklarından yararlanmaları ve canlı ticaret yaşamı dönemin kaynaklarında açıkça yer almaktadır. Hatta Horasan ve Mâverâünnehîr halkı et ihtiyaçlarını Oğuz ve Karluk Türklerinden sağlamakta idiler. Doğal olarak göçebe Türkler canlı hayvana ek olarak ham deri, deri ürünleri, keçe satarak karşılığında kendi ihtiyaçları olan ürünleri şehirlerden temin etmekte idiler. Bu ticaret ilişkileri nedeni ile Türkler kendileri içinde yaşamasa bile kentlere hâkim olmaya çalışmışlar ancak daha sonraki dönemde Moğolların yaptığı gibi kentleri yıkıp yok etmek yerine varlıklarını koruma yoluna gitmişlerdir (Tanyeli, 1987: 9). Göçebe yaşam sürdüren Türkler yerleşik olanlarla ticaret başta olmak üzere çeşitli şekillerde ilişki içinde olmuşlardır. Bu durumda Türkler Orta Asya’dan Anadolu’ya göç ettikleri zaman kent yaşamı ile ilk defa karşılaşmışlardır demek yanlış bir çıkarım olacaktır. Yani Türkler Anadolu’ya gelmeden önce göçebe yaşamın dışında bir yaşantının varlığından haberdarlardı. Bunu daha VIII. yüzyılın ortalarında Bilge Kağan adına dikilen anıtta geçen şu bilgidен anlamak mümkündür. “Suğdak, Tobkaçga, Selenge de baybalık yapıtı birdim (Soğdlara ve Çinlilere Selenge boyunda zengin kent yaptırdım).” Bu örnek, Türklerin henüz göçebe oldukları bir dönemde kentsel çevreye yaptıkları ilk doğrudan müdahaledir ve kentli olmayan bir toplumsal grubun da kentsel yaşamın nimetlerinden yararlanmayı başardığını gösterir (Orkun, 1994: 181; Sümer, 1984: 32).

Anadolu’ya göç eden Oğuzlar bilindiği üzere XI. yüzyılda Selçuklu hanedanı idaresinde ilk olarak İran’da bir devlet kurmuşlardı. Henüz devlet olmadan önce 1018¹ (Mihail, 1944: 16; Verdî, 2017: 23;) yılından itibaren Selçuk Bey’in soyundan gelen Çağrı Bey önderliğinde Anadolu’ya akın düzenlemişler ve 1071 yılındaki Malazgirt zaferini müteakip Anadolu’ya yerleşmişlerdi. Bu tarihten itibaren çoğunluğu göçebeler olmak üzere yerleşik yaşayan Türkler de Anadolu’yu yurt edinmek maksatlı gelmeye başlamışlardır. Anadolu’ya Türk göçü sırasında önemli ölçüde kentli Türk kitlesinin Anadolu’yu yurt edinmek amacıyla topraklarından çıktıkları söylenebilir. Türklerin Anadolu’ya girişleri o kadar yoğun olmuştur ki daha 1085’li yıllarda Avrupa’da Anadolu için “Turquie” denmeye başlamıştır (Lebeau, 1833: 185). Durum

¹ Bu tarih *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*’nde 465 (1016-1017) olarak geçer. Bkz. Simbat, 1946: 18.

² Türk fethiyle birlikte Anadolu nüfusunun sekiz milyondan XVI. yüzyılın başına altı milyona düştüğü öne sürülmüştür.

³ Libre, Romalılarda, 327 gram karşılığı idi.

⁴ Adı geçen dönemde Avrupa’daki kentsel gelişmeler ve Doğu-Batı ticaretinin bu gelişmelerdeki etkisi hakkında

böyle olmakla birlikte Oğuz Türklerinin Anadolu'ya girişleri kısa sürede olmayıp bu geliş uzun bir müddet yaklaşık iki yüz yıl kadar sürmüştür. Böylece Anadolu kesin ve esas suretle Türklük hüviyetini aldı. Bu arada XIII. yüzyıldaki Moğol istilası sonucunda Anadolu'ya Türkistan ve İran'dan yeni ve kalabalık Türkmen kitleleri de gelmişti. Yine Moğol istilası sonucunda doğu Türklerinden ve bizzat Moğollardan müteşekkil olmak üzere, (mühim bir kısmı işgal kuvvetleri olarak) önemli zümreler de Anadolu'ya geldi. Bunların Orta Anadolu'da bulunanlarına sonradan Kara Tatar adı verilmiştir. Kara Tatarların nüfusu XV. yüzyıl başında 40 bin ev olarak hesap edilmişti. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Anadolu'dan ayrılırken (1403) kara Tatarları birlikte alıp götürdü (Nizamüddin Şâmî, 1987: 328-329; Şerefüddin Ali Yezdî, 1888: 409-412). Tüm bunların yanında Orta Asya'da daha önceden yerleşik hayata geçen Türklerin göçü XI. ve XII. yüzyılda sayıca çok fazla değildi. Örneğin Orta Asya'daki yerleşik Oğuzlar bu göçün dışında kalmışlardı. Yerleşik hayata geçen Türklerin Anadolu yönündeki göç hareketini başlatan olay XIII. yüzyılın başındaki Moğol baskısıdır. Moğollar batı yönünde harekete geçip önlerine gelen şehirleri yağmalamaya başlayınca Moğol önünden kaçan büyük kentli kitleler Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlar ve kentlilerin Anadolu yönündeki hareketleri hız kazanmıştır. Böylece Anadolu kesin olarak Türklük kimliği kazandı. *Oğuz Kağan Destanı*'na göre 24, Kâşgarlı Mahmûd'un *Divânü Lügâti't-Türk* eserine göre 22 (*Oğuz Destanı*, 1982: 144; Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 353) Oğuz boyundan hemen hemen hepsine ait yer adlarına Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rastlanması Oğuzların büyük bir kısmının Anadolu'ya geldiğinin açık kanıtı olarak gösterilebilir. X. yüzyılda varlıklarını sürdürdükleri Sirderya boylarından ve onun kuzeyindeki bozkırlardan çeşitli sebeplerle çıkıp Ceyhun'un Anadolu tarafına geçen Oğuzlar, küçük bir kısım soydaşını Ceyhun ile Hazar Denizi arasındaki kısımda bırakarak Anadolu'ya girdiler. Bunun yanında Oğuzların başka büyük bir kısmının Batı İran özellikle Azerbaycan'da yine bir kısmının da Irak ve Suriye'de varlıklarını sürdürdüklerini ifade etmek faydalı olacaktır. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi esas ve en büyük Oğuz göçü Anadolu'ya olmuş ve Anadolu bu Oğuzlar sayesinde Türkleşmiştir. Anadolu'ya gelen bu büyük kitle hakkında ne yazık ki yaklaşık olarak da olsa bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak kesin olarak bilinen bir durum vardır ki Anadolu'yu yurt eden Türklerin sayısı yerli halka göre kat kat fazladır. Bu durumu daha sonraki dönemlerde (Osmanlı) kayda alınan vergi nüfusu tahrir defterlerinden anlamaktayız. 1520-1530 yılları arasındaki vergi nüfusu tahrir defterleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; Kars, Artvin, kısmen Erzurum ve Van bölgeleri dışta olmak üzere, Türkiye'nin, Suriye, Filistin, Musul, Âne, Deyr ve Rahbe ülke ve bölgeleri ile birlikte 1.073.750 Müslüman ve 77.266 Hristiyan vergi nüfusuna sahipti (Barkan, 1953: 11, tablo I; Sümer, 1960: 567-594; 1972: 42).

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başlamalarının ardından Anadolu'da mevcut olan yerleşim sistemi köklü olarak değişmeye başlamıştır. Türklerin 1018 yılından itibaren Anadolu yönündeki yeni yurt arama hareketlerini takiben, kitleler halinde yeni yurda girmeye başladıkları Romanos Diogenes'in (1068-1071) ölümünü (Ağustos 1072) takiben, Alp Arslan'ın Anadolu'ya giriş emrini verdiği 1072 yılına kadar, ülkenin batısına doğru uzanan akınların kent yapısı üzerinde önemli değişimlere yol açtığı söylenemez. Kentlerdeki değişim Anadolu hâkimiyeti Türklere geçtikçe belirgin şekilde gözlenmeye başlamıştır. İlk dönem Anadolu'ya yapılan akınlar yerleşme amacı gütmemekte idi. Çağrı Bey önderliğinde başlayan bu ilk akınlar yeni toprakları tanımak ve ganimet toplayarak geri dönmek gayesindeydi. Şehirlerdeki değişim XII. yüzyıldan itibaren daha gözle görülür bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilen yerlerinde XII. yüzyıldan öncesine ait Türk yapılarına rastlanmamasında Türk yerleşimcilerin henüz kent yaşamına adapte olup geliştirebilecek düzeye gelmemeleri de etkili olmuştur. Bu nedenle Türk fetihlerinin sonraki dönemlerde Anadolu'da önemli nüfus değişimine yol açtığı, dolayısıyla kentlerin yok olma noktasına geldiği görüşü ihtiyatla ele alınmalıdır² (Russell, 1958: 81). XII. yüzyılın başında yazılmış Haçlı kronikleri, o dönemde Türklerin elinde bulunan bazı kentlerden alınan büyük ganimetlerden söz ettiklerine göre, olağanüstü bir yoksullaşmanın başladığı görüşü geçerli olamaz. Örneğin, Kayseri'de o kadar fazla mal yağmalanmıştı ki, her bir haçlı askerinin hissesine kırk sekiz su gümüş ve sadece iki libre³ (Umar, 1998: 74) biber düşebilmişti (Caffaro, 2013: 34; Heyd, 1975: 149).

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'daki yerleşme sistemini açıklayabilmek için önemce onlardan aşağı kalmayan bir başka etmenin varlığı da unutulmamalıdır. Malazgirt zaferinden sonra özellikle Melihşah'ın başa geçmesini müteakip Anadolu'ya büyük bir göçebe kitlesi gelmiştir ve onlar daha batıya ilerlemek istemektedirler. Selçuklu Türkiye'sinin ilk kez Mehmet Fuad Köprülü tarafından fark edilip açıklanan ikili yapısı (Köprülü, 1991: 46-49, 73-77) bu sayede ortaya çıkmıştır. Bir yanda ticaret ile tarımsal ve tarım dışı üretimin geliştiği ve merkezi yönetimin çabalarıyla daha da geliştirilmeye çalışıldığı, daha yoğun olarak kentleşmiş Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, diğer yanda Uc Bölgesi bu yapının iki ögesini oluşturmuştur. Yine Köprülü tarafından Anadolu'da kent yaşamının gelişiminin XII. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp XIII. yüzyılda güçlendiği söylemiştir (Köprülü, 1991: 106). Bu gelişmenin çok sayıda nedeni

² Türk fethiyle birlikte Anadolu nüfusunun sekiz milyondan XVI. yüzyılın başına altı milyona düştüğü öne sürülmüştür.

³ Libre, Romalılarda, 327 gram karşılığı idi.

vardır. Bunlardan birincisi Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya egemen olmaya başladığı ilk dönemlerdeki hızlı Türk yayılmasından sonra meydana gelen Bizans toparlanması, Batı Anadolu ve kıyı kesimlerinin yeniden Bizans egemenliğine girmesine yol açmış ve bu bölgede her iki taraftan da nüfus var olmuştur. Oluşan bu yeni durum her iki taraf için belirli bir istikrar ortamının oluşmasına neden olmuştur.

Kent yaşamının gelişmesine sebep olan bir diğer gelişme uzun mesafe ticaretinin canlılık kazanması olmuştur. XII. yüzyılda sadece Türkiye değil Avrupa içinde ticari ve kentsel yaşam adına önemli gelişmeler olduğu bir dönemdi⁴ (Heaton, 1963: 163 vd., terc: 1985: 150-153; Pirenne, 1936: 142-146, terc: 2013: 103-106). XIII. yüzyılda Türkiye Selçukluları Devleti'nin en gelişmiş bölgeleri yaklaşık olarak Sinop ile Antalya'yı birleştiren çizginin doğusunda kalan kesimlerdi. Adı geçen bölge gelişmiş ulaşım ağı sayesinde o yıllarda Anadolu için çok önemli olan uluslararası ticaretin ana güzergâhlarını içinde barındırıyordu. Bu güzergâhlar dönem için o kadar önemli idi ki XIII. yüzyılın en önemli Türk kentleri bu yolun üzerine kurulmuştu. Bugünkü adı Yumurtalık, Türkiye Selçukluları zamanındaki adı Ayas olan limandan başlayan ticaret yolu Gülek Boğazı'nı geçerek Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Malazgirt yoluyla Hoy'a varmakta, bu yolu takip ederek Hoy üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı⁵ (Manandian, 1965: 190-202; Turan, 1946: 474-475). Kervansarayların çoğunun bu yol üzerinde inşa edilmiş olması bu yolun ne kadar işlek olduğunu kanıtlamaktadır. Ticari yoğunluğundan ve öneminden dolayı Ayas'tan Tebriz'e kadar belli başlı her uğrak yerinde İtalyan tüccarların koloniler halinde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Örneğin Kayseri'de daha XII. yüzyılda bile kendilerine ait kiliseleri ve fırını olan Pizalılar Kolonisi yaşamaktaydı (Heyd, 1975: 164). Cenevizliler ise Sivas'ta Kemâleddin Hanı'nı kiralamışlardı (Turan, 1980: 203). Türkiye Selçukluları Devleti'nin en önemli noktaları olan bu yerlere bağlantılı diğer yollardan en önemlileri; Samsun ve Sinop'tan başlayıp Amasya, Tokat üzerinden Sivas'a ulaşan yol ile Kayseri-Aksaray-Konya-Eğridir-Isparta-Antalya ve Alanya güzergâhıydı. Bunların dışında birde Kayseri-Malatya-Diyarbakır bağlantısından söz edilebilir (Turan, 1946: 474-475). XIII. yüzyılda İslami geleneğe uygun olarak unvan verilen kentlerin neredeyse tamamı yukarıda belirtilen söz konusu bağlantı ve yollar üzerinde idi (Turan, 1971: 687-688). Bu kentler, üzerinde konumlandıkları ulaşım şebekesi sayesinde hem doğu-batı, hem de kuzey-güney ticaretinden yararlanabilmişlerdir. Özellikle Kayseri ve Sivas iki yöndeki ticaretin

---

⁴ Adı geçen dönemde Avrupa'daki kentsel gelişmeler ve Doğu-Batı ticaretinin bu gelişmelerdeki etkisi hakkında Pirenne ve Heaton bilgiler vermektedir.

⁵ H. A. Manandian bu yol hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

nimetlerinden yararlanabildiklerinden hızla gelişmişlerdir. Örneğin; Kayseri'nin XIII. yüzyılda mevcut nüfusu 100.000 (yüz bin) iken Sivas'ta 120.000 (yüz yirmi bin) (Turan, 1980: 122) kişinin yaşadığına dair kayıtlar mevcuttur (Chandler & Fox, 1974: 218).

Kervan ticaretinin yapısı gereği, yalnız önemli düğüm noktalarının değil, güzergâh üzerindeki küçük yerleşmeler bile büyümüştür. Hatta hiç var olmayan yeni yerleşmeler bile ortaya çıkmıştır. Örneğin, kervansaraylar çevresinde bugün çoktan ortadan kalkmış bulunan kasabaların belirdiği bilinmektedir (Turan, 1946: 495). Çünkü kervanlarla yapılan ticaret, bir malın bir noktadan alınıp başka bir noktaya kadar taşınması biçiminde iki uçlu olarak gerçekleştirilmemiştir. Aksine, kervanın kârlı olabilmesi için, uğranılan her kent ve kasabada alım satımlara girilip mal bileşimini sürekli değiştirmek gerekmekteydi (Tekeli, 1980: 41). Bu yüzdendir ki, yolculuğun yalnız başlangıç ve sonuçlanma noktaları değil, tüm güzergâhı ticari işlevler yüklenmiştir. Anadolu kentlerinin hızlı gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri budur.

Doğu-batı ve kuzey-güney ticaretine etkin biçimde katılım İç ve Doğu Anadolu'da kentsel işlevlerin Uc'takilerden farklı olmasına yol açmıştır. Çünkü bu yörelerde üretilenler söz konusu ticaretin kapsamına kolayca girebilmekteydi. Kaynakların azlığına karşın, Kayseri, Sivas, Konya, Kırşehir gibi yerleşimlerde çarşıların ve kent içi hanlarının varlığı bilinmektedir. O halde XIII. yüzyılda İç ve Doğu Anadolu kentleri oldukça gelişmiş durumda olmalıdır. Ayrıca, Uc'lara oranla çok daha farklı milletlerin bir arada olduğu bilinmektedir. Bir yanda yerli Hristiyanlar ve İtalyan ticaret kolonileri, öte yanda Türkler ve İran asıllılar aynı kentte yaşayabilmişlerdi. XIII. yüzyılda Ahlat'ta Türkçe, Ermenice ve Farsça konuşulmaktaydı. Sinop-Antalya çizgisinin batısında kalan ve Bizans'la Selçuklu Anadolu'su arasındaki geniş ve oynak sınır bölgesini oluşturan Uc yerleşim sistemi doğudakinden farklı özellikler göstermekteydi. Her şeyden önce ulaştırma şebekesi burada önceki bölgedeki kadar güçlü bir bütünleştirici rol oynamamıştır. İç bölgelerden Uc'lara doğru uzanan yolların varlığı kesinse de bunlar üzerinde kervansaraylar çok daha seyrek ve daha da önemlisi, yol ağı Uc kentlerini birbirine değil, daha gelişkin iç bölgelere bağlayacak biçimde oluşmuştur. Böylesi bir ulaşım sistemi ve konumlanma, Uc kentlerinin XIII. yüzyılda da uluslararası ticarete pek katılmadıklarını ve ancak dar bir hinterlandı denetim altında tutabildiklerini göstermektedir (Tanyeli, 1987: 37). Uc kentlerinin gelişmişlik düzeyinin daha doğuda bulunanlardan oldukça aşağı oluşunun nedenlerinden biri budur. Gerçekten de yalnızca dönemin yapılarına bakılarak ortaya konacak bir değerlendirme bile Uc ile gerisindeki bölgenin gelişme düzeyi farklılaşmasını kanıtlar.

Örneğin, en önemli Uc kentlerinden biri olan Denizli/Lâdik'te yalnız kitabesi mevcut belirsiz bir yapı ile bir han ve bir çeşmenin varlığı bilinmektedir (Akça, 1945: 51-61). Kütahya'da üç dinsel yapı, Eskişehir'de ise, Alâeddîn Camii (mevcut) ve iki han vardı. Başka yapıların var olduğu halde haklarında bir kayıt bulunmadığı varsayılsa bile durum yine de çarpıcıdır. İlhanlıların Anadolu kentlerinden aldıkları vergilerin dökümü bu açıdan çok aydınlatıcı bilgiler sağlamaktadır. 1336 (736)'da Konya ve Sivas toplam 1.384.866 (bir milyon üç yüz seksen dört bin sekiz yüz altmış altı) dinar vergi verirken, Kayseri 140.000 (yüz kırk bin), Erzincan 332.000 (üç yüz otuz iki bin), Harput 215.000 (iki yüz on beş bin), Akşehir 135.000 (yüz otuz beş bin), Mardin 236.000 (iki yüz otuz altı bin), Niksar 187.000 (yüz seksen yedi bin) ve Ankara ise ancak 72.000 (yetmiş iki bin) dinarlık bir vergi ödemekteydi (Turan, 1980: 122).

Yörenin kentleri küçük ve az gelişmiş olsalar da Uc'larda yalnızca göçebeler yaşamamıştır. Doğal olarak göçebeliğin iç bölgelere oranla daha baskın olduğu söylenebilir. Ne var ki göçebelerin kentleri yok saydıkları da öne sürülemez. Orta Asya'da kentlilerle ilişkiler içerisinde olan göçebelerin burada da aynı ilişkileri sürdürdükleri ve kentsel biçimlenmeyi etkiledikleri anlaşılmaktadır. Kentlilerle göçebelerin ilişkisi henüz uluslararası ticarete katılmayan kentlerin ürettiklerine bir talep yaratmıştır. Örneğin XIV. yüzyılın ilk yarısında Denizli'den geçen İbn Battûta, kumaş üretiminin öneminden söz eder (İbn Battûta, Tarihsiz: 338-339) ki, söz konusu üretimin XIV. yüzyılda birdenbire ortaya çıkmadığı tahmin edilebilir. Erken ve klasik Osmanlı çağında Türkiye'nin en önemli ihraç mallarından biri olan Ankara sofları⁶ (Kaya, 2021: 84) da daha küçük miktarda olsa bile üretilmekte idi. Ancak bunların alıcıları henüz yöre halkı ve göçebeler idi (Kaya, 2021: 84-87).

Uc bölgesi kentinin etnik yapısı konusunda kaynaklarda yeterli bilgi ne yazık ki mevcut değildir. Ankara'nın daha XII. yüzyılın ikinci yarısında dahi çok küçük bir Hristiyan topluluğunu barındırdığı buradaki metropolitin⁷ geçinebilmek için Amasra'ya atanmasını isteyişinden bellidir (Turan, 2009: 352). Diğer kentlerle ilgili ise herhangi bir bilgiye ulaşılmış değiliz. Ancak Uc bölgelerinde Hristiyanlar ile Türkler arasındaki ilişkilerin yıkıcı olmadığı konusunda bazı kayıtlar vardır. Örneğin Beyşehir henüz bir Uc bölgesi iken göldeki bir adada yaşayan Rumlar Türklerle ticari ilişkiler kurmuşlardı. Hatta genel olarak Uc bölgelerinde yaşayan iki halk günlük yaşam örf ve adetlerinde

⁶ Sof yünden, Ankara sofı tiftikten imal edilir.

⁷ Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinde, patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerinde en yetkili makamda bulunan din adamı.

birbirlerinden etkilenmişlerdi (Chalandon, 1912: 181-182; Köprülü, 1991: 139). Göçebeler ise Uc bölgesinin berisindeki alanlarda da yaşamakta idiler ama oralarda en etkin güç onlar olmamış merkezi yönetim çok daha ağır basmış ve kentler onlarla yapılan ticaretten çok uluslararası ticaretin etkilerini yansıtmışlardır.

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Yerleşim Alanları

XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'nun güneybatısında Tarsus, Adana, Anazarba, Haruniye, Besni/Behisni, Hısn-ı Mansûr, Maraş kentlerini içine alarak kuzeydoğu istikametinde ilerleyip, Erzincan, Malatya, Hıms, Erzen-i Rûm, Malazgirt, Erciş ve Ahlat kentleri boyunca devam eden Bizans İmparatorluğu'nun sınırları, 1064 (456) yılında Bizans İmparatorluğu'nun gelişmiş ve en önemli sınır kentleri arasında yer alan Ani kentinin Türkler tarafından ele geçirilmesi ile başlayan ve 1071 yılında kazanılan Malazgirt zaferi ile en tepe noktaya çıkan Türk fethi neticesinde, batı yönünde eksilerek gerilemeye başlamıştı. Bu süreçte; Anadolu'ya giriş yapan pek çok Türkmen topluluğu o dönemde Bizans'ın elinde olan Batı Anadolu'nun sahil kesimlerine kadar yayılmışlar ve XI. yüzyıldan itibaren de Bizans'ın önemli kentlerinden İznik/Nikea gibi çeşitli kentlerin etrafında yerleşim yerleri kurmaya başlamışlardı. Türkmenler akabinde Bizans İmparatorluğu'nun içine düştüğü siyasi bunalımdan faydalanarak XI. yüzyıldan itibaren Bizans'a ait kentleri ele geçirmeye başladılar. Türkmenler kısa sürede Bizans'a ait olan İznik başta olmak üzere pek çok kente hâkim duruma gelmişlerdi (Akdağ, 1950: 499-500; Laurent, 1988: 225; Wittek, 1944: 2-3).

Anadolu'da Türk fethi devri olarak kabul edilen bu dönemde Türkiye Selçukluları Devletinden başka Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1038-1157)'na tâbi komutanlarca Türk Beylikleri kurulmuştur. Bu beylikler ve egemen oldukları bölgeler şunlardır;

- Dânişmendliler [1092-1178 (484-573)]; Sultan Alp Arslan (1063-1072)'ın komutanlarında Emir Dânişmend Gâzi tarafından kurulan bu beylik Sivas merkez olmak üzere Amasya, Kayseri, Malatya, Niksar, Tokat, Samsun ve Çorum kentlerini kapsamakta idi.

- Saltuklular [1092-1202 (484-598)]; Ebu'l-Kâsım Saltuk Bey tarafından Erzen-i Rûm merkez olarak kurulan bu beylik Oltu, İspir/Sipihir, Micingerd, Tercan, Pasinler, Koçmaz, Avnik, Ardahan, Bayburt/Bâbert, Kars ile birlikte Çoruh Havzası'nın tamamını kapsamaktaydı (Bayram, 2009: 17-18; Bütüner, 2015: 302).

Osman Turan, Baybars Mansûri'ye atfen Ortaçağda Anadolu'da hüküm süren

Saltukluların hâkim oldukları alanları şu şekilde tarif etmiştir: “Saltuk ilinin siyasî hudutları bu beyliğin kuvvetli ve zayıf zamanlarına göre değişmekle ve Kars’ı da içine almakla beraber esas olarak şarkta Micingerd ve batıda Tercan (Mama Hatun), şimalde Bayburt, İspir ve Oltu (Oltu) şehir ve kazalarını içine alıyordu. Kars Saltuklulardan ziyade Ahlatşâhlar ve bazen de Gürcüler elinde kalmıştır. Osman Turan, Baybars Mansûrî'nin Erzurum'a bağlı mühim bölgeleri sayarken Bâbert, İspir ve Gürcistan hududunda Kaçmaz Kale ve şehirlerinin varlığından bahsettiğini ifade eder. Yine Osman Turan, Baybars Mansûrî tarafından belirtilen Koçmaz'ın Dârû'l-Celâl unvanını taşıdığına dair kaydın aslında Bayburt'a ait olup bir istinsah hatası ile olduğunu ifade eder. Erzurum Saltuklular ve Selçuklular zamanında Türk İslam medeniyeti hudutlarına girmekle tekrar ilerleme imkânlarına sahip olmuştur” (Baybars Mansûrî, 1998: 31; Turan, 2004: 47).

- Mengücekliler [1080-1228 (472-625)]: Alp Arslan ile birlikte Malazgirt Savaşı'na katılmış Emir Mengücek Gâzi tarafından kurulan bu beylik, Köğonya/Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar, Divriği, Erzincan, Kemah kentleri ile o dönemde Dersim adını taşıyan günümüzdeki Tunceli'nin kuzey kesimlerini kapsamakta idi.

- Merkezi Ahlat olmak üzere Malazgirt, Muş, Tatvan, Erciş, Adilcevaz, Silvan, Sökmenâbâd ve Van yöresinde Ahlatşâhlar veya Sökmen Ailesi [1100-1207 (493-603)].

- Bitlis, Erzen ve Siirt yöresinde Togan Arslan veya Dilmaçoğulları [1098/1394 (491/492-796/797)].

- Mardin merkez olmak üzere Hısn-ı Keyfa, Meyyâfârikîn, Koçhisar/Dunaysır ve Harput yörelerinde Artuklular [1101-1409 (494-811)].

- Amîd yöresinde Yinal veya İnalogulları [1103-1183 (496-578)] hüküm sürmekte idi (Sümer, 1990: 70).

Türkiye Selçukluları Devleti, Anadolu'ya akınlar düzenlediği XI. yüzyıldan itibaren çeşitli kentlerde egemenlik kurmaya başlamıştır. Bu kentlerin bir kısmını Bizans devletinden ele geçiren Selçuklular, ilk fethin başlamasını takiben iki yüzyıl içinde Anadolu'da pek çok kenti ele geçirmiştir. Bu kentlerin sayılarının ve hangileri olduğunun tespiti eldeki kaynakların yetersizliğinden dolayı oldukça zordur. Biz bu kentleri ve hangi alanları kapsadığını mevcut kaynaklar ışığında tespit etmeye çalışacağız.

Müneccimbaşı *Câmiu'd-düvel'*de Anadolu (Rum) Ülkesinin Coğrafi İzahı adlı başlık altında Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını şu şekilde belirtmiştir: “İstanbul Boğazı (Konstantiniyye Haliç'inin doğusunda ve Suriye (Şam'ın kuzeyinde yer alan bu ülkeyi, batıdan

Akdeniz (Bahrû'r-Rûm), batı sınırının diğer kısımlarını İstanbul Boğazı ve Karadeniz (Bahrû'l-Kırım); güneyden Suriye (Şam) ülkesi ve el-Cezîre; doğudan Ermeniye, kuzeyden Gürcü ülkesi ve Karadeniz (Bahrû'l-Kırım) çevrelemektedir. Bu ülkenin merkezlerinden olan Konya, 5. İklimden 65° boylamında ve 38° enlemlerinde yer almaktadır... Antalya Akdeniz (Bahrû'r-Rûm), sahilinde olup Konya'dan on konak uzakta bulunmaktadır. Alâiyye (Alanya) yeni bir şehir olup Alâeddîn inşa etmiştir. Engürüye (bugünkü) Ankara'dır. Ammüriyye-Anamurya diye meşhur olup günümüzde bu şehrin yerinde bir köy bulunmaktadır, büyük bir şehirdir... Yine 5. İklimden olan Akşehir, 58° boylamında ve 39° enleminde yer almaktadır. Bu şehre 'Akşar' dahi denilmektedir. Kayseriyye... Bu da merkez şehirlerdendir. Merkezi Lârende şehri olan Karaman Dağları. Yine bilinen Anadolu (Rum) şehirlerinden Aksaray... Buradan Konya'ya üç, Kayseriyye'ye dört konak mesafe vardır. Ereğli (Herakle), Amasya, Malatya, Sivas, Tokat ve Erzen-i Rûm (Erzurum), bu şehirler Uc'lardan (Sugûr) sayılırdı. ... Konya ile Antalya arasında hâkimlerine Hamitoğulları denilen Türkmen Dağları vardır. Bunlar müstakil hükümdardırlar. Bu dağların şehirleri onların adına nispetle biliniyor 'Hamid İli' denilmektedir. Hamitoğulları'ndan ismi Felekeddîn olan beylerden birisi düz bir arazide bir kale yaptırdı ve orada bir şehir inşa ederek ona 'Felekâbâd' adını vermiştir. Bu şehir Konya'dan beş günlük, Antalya'dan doğruya doğru ise yine beş günlük mesafededir." (Müneccimbaşı, 2001: 1-3).

Ramsay'de İdrisî'ye göre Küçük Asya'nın büyük taksimatı şu şekilde verilmiştir: "Abhlakhonia, Malatya, el-Afacim, Nâtulûs (İdrisî, h. 1422 m. 2002: 808; Tuncel, 1991: 107)/Atatolikan Thema (bunlara Hısn-ı Alemeyn, Merc-el-Şahm, Hısn-ı Bargûs/Bargas, el-Meskenîn, Amüriyye dâhil), Djarsion (Housba-Sivas), Baklâr (Ankara, Salamâh, Harlâsa, Tokat, Kayseri) Ermenek (Konya, Lâzikiyye/Lâdik, Zerkiu, Filomi, Balotan), Erzurum, Silifke, Benadek (Adana, Misis, Korra, Tibra, el-Adcouf, Dzoul'kila)" (İdrisî, h. 1422 m. 2002: 808; Ramsay, 1960: 499-500).

XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde Selçuklu hâkimiyetinde olan ve İslam minberi gönderilmiş en az yetmiş kent bulunduğu döneme ait tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu da Türkiye Selçukluları Devleti'nin bütünsel bir idari yapıya sahip olacak kadar büyük potansiyelinin olduğunu göstermektedir (Bundârî, 1999: 56). Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu coğrafyasının, tema sistemi olarak örgütlenmiş kent ve kalelerle organize edilmiş mevcut yerleşme sistemi, Selçuklu döneminde Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları ve yerleşme sisteminin tarihsel kökenleri, gibi etkenlere dayalı olarak yeniden organize edilmiştir.

Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu'nun tema sistemi içinde, örgütlenmiş mevcut yerleşme sistemi, Selçuklu döneminde yeniden organize edilmiştir. Bu değişim esnasında dikkate alınan unsurlar; Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları ve yerleşme sisteminin tarihsel kökenleri, dinsel ve siyasal eğilim farklılıkları, Bizans-Selçuk ikili siyasal egemenlik düzeni ve dönemin ulusal sosyal-ekonomik-kültürel-teknolojik ilişkileridir.

Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını oluşturan unsurlar; vadiler, dağlar ve kıyı alanları olmak üzere birbirinden bağımsız birimlerden oluşan Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarıdır. Bu koşullar Selçuklu yerleşme sistemini oluşturan eyaletlerin sınırlarını ve kent merkezlerini belirlemiştir. Bu dönemde ulaşılan sınırlar şu şekilde ele alınabilir.

Tarihi coğrafya açısından sınırlar

- Konya ve civarını kapsayan Bizans İmparatorluğu döneminde Anatolikan Thema askeri-idari birimini karşılayan yüksek dağ silsileleriyle çevrilmiş Orta Anadolu platosu.

- Kızılırmak-Delice ve Yeşilirmak-Kelkit havzaları ile Kapadokya vadisindeki Kayseri, Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artuk-âbâd, Kaz-âbâd, Niksar ve Koyulhisar kentlerini kapsayan ve eski Dânişmendli egemenlik alanından oluşan Dânişmendiye Vilayeti gibi yüksek dağlarla birbirinden ayrılan derin nehir vadileri ve havzalar.

- Sinop-Samsun-Giresun boyunca uzanan Karadeniz sahillerindeki Hristiyanlardan alınan dağlık bölgeyi kapsayan Canit veya Canik Vilayeti veya Ermenilerden alınan Roma ve Bizans döneminde Ereğli, Ermenek, Lârende/Karaman, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerini kapsayan dağlık Roma-Bizans dönemi Isauria veya Cilicia Tracheia/Dağlık Kilikya Eyaleti'nden oluşan Kamerüddin İli gibi yüksek dağ kitleleri ile platolardan ayrılmış dar kıyı alanları⁸ (Akdağ, 1979: 83; Aksarayî, 2000: 46; Demirkent, 2005: 17).

Ulaşım sistemi açısından sınırlar

Türkiye Selçukluları sultanları, Anadolu'nun Suriye ve el-Cezîre ile Güney Rusya arasında kuzey-güney ve Avrupa ile Asya arasında doğu-batı yönünde uzanan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumuna dayalı olarak sistemli bir ekonomi politikası izlemişlerdir. Buna göre; Anadolu'dan geçen uluslararası ticaret yolları üzerinde yapım masrafları devlet hazinesinden veya büyük emirlerin servetlerinden karşılanmak suretiyle vakıf yoluyla inşa edilen köprü ve kervansaraylar ağı ile Anadolu ulaşım sistemi yeniden organize edilmiştir (Köprülü, 1942: 267-278).

⁸ Anadolu'da Bizans Thema birliklerinin Malazgirt öncesi durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eskikurt, 2020: 143-162.

Dönemin dinsel ve siyasal farklılıkları açısından sınırlar

Anadolu'da Selçuklu yerleşme sisteminde coğrafi koşulları yanında göçebe veya yerleşik yaşam biçimine dayanan dinsel ve siyasal farklılıklarının da etkili olduğu görülmektedir. Selçuklu yerleşim sisteminin eski Şamanist inançlar ile İslam sentezinden oluşan bir dini felsefeyi benimseyen Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu eski Dânişmendli egemenlik sahası Tokat, Amasya Niksar ve Sivas yöreleri ile İran-İslam kültürleri etkisindeki Malatya ve Harput yöreleri olmak üzere iki dini ve politik odakta toplanmaktadır (Bayram, 1994: 79-92; Bozkuş, 2001: 249-257).

Selçukluların Anadolu'nun Türk-İslam fetih faaliyetleri ile göçebe Türkmenlerin yerleşik yaşama teşvikini amaçlayan yerleşme politikaları kapsamında, çeşitli yerleşmeler kurulmuştur. Bu kapsamda farklı dinsel felsefeleri benimseyen Baba, Derviş veya Eren adı verilen dini şahsiyetler tarafından tekke ve zaviyeler kurulmuştur. Bu tekke ve zaviyeler kimi zaman Seyyid Harun (Seydi Şehri) veya Hacı Bektaş (Suluca) Karahüyük gibi eski Hristiyan kurumları yakınında veya üzerinde, kimi zamanda Hacım Sultan (Beyce Sultan) veya Yatağan Baba (Yatağan) gibi Bizans Selçuklu sınırlarında kurularak dinsel inanç kırsal yerleşmeler niteliğinde Anadolu yerleşim sürecine aktarılmıştır (Hasluck, 1919: 565-575).

Anadolu'da Bizans-Selçuklu egemenliği kapsamında sınırlar

Selçuklular İran ve Orta Asya Türk-İslam geleneğine uygun olarak Hristiyan ülkelere komşu yöreleri Uc eyaletleri olarak isimlendirmiş ve her bir Uc eyaleti oldukça geniş yetkilerle donatılmış bir Türkmen ailesinin kontrolüne vererek yönetmiştir. Buna göre; Anadolu'nun batısında Bizans Devleti ile sınır oluşturan bölgelerde Uc eyaletleri kurulmuştur. Ayrıca dış tehditlere açık sahil bölgelerinde askeri karakollar işlevindeki yerleşmeler veya kalelerden oluşan Uc eyaletleri ve göçebe Türkmen grupların iskân edildiği Kuzey ve Güney Uc eyaletleri ile Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında sahil bölgeleri Uc eyaletleri kurulmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 139).

II. Kılıç Arslan (1156-1192) XII. yüzyılın son yarısından itibaren, Anadolu'da çeşitli sahalarda egemenlik kurmuş olan Türk beyliklerini ve göçebe Türkmen aşiretlerini Türkiye Selçukluları Devleti'nin kontrolüne alarak Anadolu'da Türk siyasi birliğini kurmuştu (Uzunçarşılı, 1948: 288-303).

Bu dönemde Anadolu'da Türk siyasal birliğinin kurulmasıyla Türkiye Selçukluları Devleti'nin toprakların sınırları aşağıdaki şekline ulaşmıştır;

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Anadolu'da İzlediği Yerleşim Politikası

- Anadolu'nun batısında Uc olarak isimlendirilen Makri/Fethiye Körfezi ve Dalaman Çayı-Tunguzlu-Honaz-Karahisar-ı Sâhib-Kütahya-Ankara-Kastamonu-Sinop hattı,
- Güneyde Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Alâiyye-Silifke hattı sahil bölgeleri,
- Kuzeyde Amasya-Niksar-Tokat boyunca uzanan Yeşilirmak ve Kelkit vadileri ile Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu-Giresun hattı sahil bölgeleri ve Karadeniz'in kuzey sahilindeki Kıpçak sahrası,
- Doğuda Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzen-i Rûm hattından Çoruh Vadisi'ne kadar uzanan bölge (Hüseynof, 1981: 732-733; Kaymaz, 1964: 126).

Türkiye Selçukluları Devleti 1243 (640) Köseadağ Savaşı'ndan sonra belirginleşen Moğol egemenliği döneminde Moğol baskılarına ve iç mücadelelere maruz kalmıştır. Bu dönemde ayrıca Ermenilerin bazı sınır ihlali ve Türkmen ayaklanmaları da meydana gelmiştir. Ermeniler bu dönemde Türkiye'nin geçirdiği siyasi buhrandan faydalanarak, önce 1246 (643)'da Türkiye Selçukluları Devleti tarafından fethedilen Prakana Kalesi'ni (günümüzde Uzuncaburç) 1248 (645)'de işgal ettiler. Ardından kale Behisni Emîri Altun-Buğa'nın Selçuklulara katılıp II. İzzeddîn Keykâvus'u (1246-1260) matbu tanıması ile Selçuklulara iade edildi. Fakat burası daha sonra Eyyûbîlerin eline geçmiştir. Daha sonra Moğollar burayı ele geçirerek Ermenilere teslim etmiştir. Behisni halkı Ermeni idaresinde kalmak istemediği ve ayaklandığı için bir Müslüman vali tayin edilmiştir. Behisni'de Ermeni hâkimiyetine 1268 (666)'de Memlük Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Rüküddîn Baybars el-Bundukdârî (1260-1277) tarafından son verilmiştir. Bununla beraber Moğol egemenliği döneminde Bizanslılar ve Ermeniler de çöküntü içinde olduğu için Türkiye topraklarına karşı ciddi bir saldırı içine girememişlerdir. Moğollar da çeşitli baskı ve zulümlere rağmen Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarına ve devletin birliğine saygı göstermişlerdir. Böylece Türkiye Selçukluları siyasi sınırlarını korumaya devam etmiştir. Fakat Moğol istilasının Anadolu'ya akın halinde yığıldığı Türkmenler Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarında yeni beylikler kurdukları için Rum ve Ermeniler aleyhinde sınırlar sürekli değişiyordu. Bununla beraber göçebe Türkmenler sık sık Türkiye Selçukluları Devleti sınırları içinde akın ve yağma hareketlerinde bulunuyorlardı. Buna rağmen ne Türk akınları ne de Ermeni ve Moğollar Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarında önemli değişikliklere sebep olmamıştır. Bu durumu Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı kitabında Baybars Mansûrî'ye atfen XIII. yüzyılda Türkiye Selçukluları Devleti için belirlediği sınırlardan anlayabiliriz. Buna göre; Osman

Turan, Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını; Ahlat ve havalisi: Ahlat, Van, Vastan, Erciş ve diğer beldeler. Erzurum ve havalisi (Saltuk ili): Erzurum, İspir, Bayburt ve Koçmaz. Burası Darü'l-Celâl adını taşıyan müstahkem bir şehir ve kale olup sınırları Gürcistan'a kadar uzanmaktadır. Erzincan ve bölgesi: Erzincan, Akşehir, Dercan, Kemah ve Köğonya (Şebinkarahisar) ve mülhakatı. Diyârbekir ve beldeleri: Diyârbekir, Harput, Malatya, Sumeysât, Miñşar. Sivas ve Dânişmend beldeleri: Sivas (Darû'l-'alâ adını alır) şehirleri, Niksar, Amasya, Tokat, Komanat, Kangrı (Çankırı), Engûriye (Ankara), Samsun, Sinop Kastamoniyeye, Turhal ve sahile bitişik olan Borlu (Bolu?) şehir ve kaleleri. Kayseri ve beldeleri: Kayseri, Niğde, Arakliye (Ereğli) ve Ermenek beldeleri. Konya ve tâbileri: Konya, Tunguzlu (Denizli) ve tâbileri, Karahisar (Afyon), Demürlü (Karahisar), Aksaray, Antalya ve Alâiyye (Baybars Mansûrî, 1998: 31; Turan, 1971: 476-477) şeklinde belirlemiştir.

Türkiye Selçukluları Devleti'nde Yerleşim Süreci

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun İran ve Ön Asya'da hükümrânlığının güçlenmesi ile birlikte Anadolu toprakları daha çok göçebe Türkmenlerin yerleştiği bir Uc bölgesi haline gelmişti. 1018 yılından itibaren çeşitli Türkmen grupları tarafından Anadolu topraklarına akınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılan akınlarla birlikte Anadolu şehirleri Türk akınlarına maruz kalmış olsa dahi, Malazgirt Savaşı yapılana kadar Yabgulu Türkmenlerinden başka Türk topluluklarının yerleşik olarak Anadolu'da kalmadıkları bilinmektedir. Malazgirt Savaşı'na kadar geçen süreçte Türkmenler, Orta Anadolu şehirlerini fethetmelerine karşın Anadolu'ya yerleşmek maksadı gütmediklerinden İran'a geri dönmüşlerdir.

Sultan Alp Arslan devrinde Anadolu'nun doğusunda yer alan Azerbaycan, Erzen, Kars, gibi kentlerin sınır boyları Türkmenlerin gelişlerine sahne olmuştur. Bu sınır boylarındaki yoğunluk Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'ya Türkmen kitlesinin yoğun bir şekilde gelmesiyle sonuçlanmıştır. 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'yla Anadolu toprakları Alp Arslan tarafından Türkmenlere yurt olarak verilmiş ve Türk yerleşimine açılmıştır. Türkmen Boyları bu toprakları fethederek Doğu ve Orta Anadolu'daki bu Uc topraklarını esas Türk yerleşim merkezi haline getirmişlerdir. Türkler, kuzey doğu yönünden Anadolu'ya girdikten sonra yoğunlukla Kızılırmak Havzası'na yerleştiler ve Malazgirt Savaşı'ndan sonra bu ve daha doğudaki bölgelerde on yıl içerisinde egemen hale geldiler. Bizans İmparatorluğu Süleyman Şâh'ın (1075-1086) vefatının ardından bölgedeki birtakım yerleri Türklerden geri aldı ise de bu bölgede tutunamadı ve adı geçen bölge, Anadolu'ya kalıcı Türk nüfus gücü sağlayan bir güzergâh olarak işlevini sürdürdü (Mateos, 1962: 156).

Bizans Kralı VII. Mihail Dukas (1071-1078), Orta Anadolu bölgesindeki yoğun Türk yerleşimine karşı tedbir olması için bu bölgedeki Hristiyan Rumları Balkanlara nakletmişti. Mihail Dukas'ın bu politikası, Anadolu'ya Türklerin yerleşmesine daha çok imkân sağlamış oldu. Türkmenlerin Anadolu'ya yerleşmesi sonucunda Bizans'ın Anadolu'daki gücü iyice zayıfladı ve Bizans'a bağlı yerel güçler de Türkler gibi oluşumlara yöneldiler (Mihail, 1944: 160-173). Yine bu birbirinden farklı etnik kökenin yer aldığı siyasi oluşum içerisinde Türkler, Ermeniler ve Pontus bölgesinden⁹ (Acun, 1999: 19; Asan, 2000: 8) gibi yerel güçlere üstünlük sağladılar ve buralara yerleştiler. Bu durumun neticesi olarak ele geçirilen yerlerde Türk nüfusu artmaya başladı. Türklerin ele geçirdiği bölgeler ki yerel halk da Bizans'ın elinde bulunan topraklara göç etmeye başladı (Attaleiates, 2008: 214). Tüm bu hareketlilik neticesinde Türkler Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) başlamadan hemen önce Erdek ve Manyas yörelerine kadar uzanmış bulunuyordu. Ancak Birinci Haçlı Seferi'nde Türklerin uğradığı ağır yenilgi Batı Anadolu'da henüz başlamış olan Türk yerleşimini kalıcı hale gelmeden sonlandırmıştır. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118), Türklerin Birinci Haçlı Seferi yenilgisini fırsat bilerek 1098 (491)'de Anadolu üzerine sefere çıkmış, bu sefer sırasında Philomelion/Akşehir'e kadar ilerleyerek buraların Hristiyan halkını Bizans'ın elinde bulunan batı topraklarına göç ettirmiştir. Böylece Batı Anadolu'da üstünlük Türklere geçmeden son bulmuştur. Birinci Haçlı Seferi ile başlayan Batı Anadolu ve Marmara kıyılarındaki Türk geri çekilmesi, Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinin Bizans Devleti'nin yeniden eline geçmesine ve Türklerin Anadolu'nun iç bölgelerine yerleşmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Birinci Haçlı Seferi Türkleri sadece Anadolu'nun kıyı kesimlerinden değil Kilikya Bölgesinden de çıkarmıştır. Kilikya Bölgesinden çekilen Türklerin yerine Ermeniler yerleşmiştir (Komnena, 1996: 207-209).

Türklerin Birinci Haçlı Seferi ile sekteye uğrayan Anadolu'ya yerleşme sürecinde I. Kılıç Arslan'ın 1107 (500) yılındaki Habur yenilgisi önemli milat olmuştur. Kılıç Arslan'ın ölümüyle, Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de Haçlılara karşı yürütülecek mücadelede bütün Müslümanları bir bayrak altında toplayabilecek güç yitirilmiş oldu. Aynı zamanda Anadolu'da Türkiye Selçuklularının siyasî gücü ve birliği zayıfladı. Şahin Şâh'ın Anadolu'ya dönüp Selçuklu tahtına çıkışına kadar (1110) süren saltanat boşluğu, yüksek otoriteden yoksun kalmış olan ülkeyi bu dönemde zor durumda bıraktı. Bu durumdan Dânişmendliler, Anadolu'da

---

⁹ Pontus eski çağlarda Karadeniz'e verilen adlardan birisidir. Bu ad bir iç deniz olan Karadeniz'in güneydoğu sahillerini tanımlamakta kullanılmıştır. Bu bölge bugün Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerini kapsayan kesimine denk gelmektedir. Pontus'un eski tarihten itibaren kapsadığı alan ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Strabon, 2000: 13 vd..

siyasî güçlerini arttırmak ve topraklarını genişletmek bakımından faydalandılar. Bizans İmparatoru Aleksios ise Ege bölgesine doğru yayılmaya başlamış bulunan Türkleri Batı-Anadolu'dan tekrar geriye itmek ve bu bölgedeki bazı kaleleri yeniden ele geçirmek fırsatını yakaladı. Bununla beraber Orta-Anadolu'da kökleşmiş Türk gücünü kırıp Güneydoğu bölgesine ulaşmayı başaramadı. Fakat bu durum, Antakya Prinkepsi Tankred'e ve Keysun Hâkimi Kog Vasil'e Türklere karşı daha serbestçe hareket etmek ve kudretlerini arttırmak imkânını sağladı. Böylece Batı'da Bizans İmparatorluğu, Anadolu'nun kuzeyinde Dânişmendliler Beyliği Selçuklulara yalnızca İç Anadolu Bölgesine yerleşme imkânı vermekteydi (Demirkent, 1996: 63-64).

Aleksios Komnenos tarafından 1116 (509) yılında gerçekleştirilen başarısız Eskişehir Seferi neticesinde Türk yerleşmesi Eskişehir yönünde genişlemiştir. Bu seferden sonra Aleksios Komnenos emir vererek Eskişehir civarında yer alan sınır kasabalarındaki yerleşik Rumları daha batıda yer alan Bizans şehirlerine naklettirdi. Böylece daha önce Afyon yörelerinde var olan Türk yerleşimine Eskişehir-Afyon hattının doğu kesiminde kalan kentler ve köyler de açılmış oldu.

1157 (551) yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması ile Anadolu'ya doğudan batıya doğru süregelen Türkmen göçünde bir artış meydana gelmiştir. 1173 (568) yılında ise Serahs-Merv yöresinin Harezmsâhların (1077/469) egemenliğine girmesi buradaki Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelmesine sebep oldu. Anadolu'ya giren Oğuz Türkleri Sivas/Uzunyayla ve buranın daha güneyine yerleşerek yaşamlarını sürdürdüler. 1173 yılından sonra Türkmen nüfusunun yoğunluk kazanmaya başladığı yerler arasında Sivas/Uzunyayla ile Maraş ve Halep bölgeleri yer almaktadır.

Türkiye Selçukluları Devletinin 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisinden sonra Anadolu yönünde başlayan Moğol istilası Türkistan ve İran'da bulunan kalabalık Türkmen gruplarının Anadolu'ya göç etmelerine sebep olmuştur. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye Selçukluları Devleti'nin Moğol-İlhanlı tabiiyeti altına girmesi üzerine Hülâgu (1256-1265)'nin emriyle Moğol kumandanları 1261 (569) yılından itibaren Türkmenler üzerindeki baskılarını arttırmış ve çeşitli bahanelerle Orta Anadolu'da iskân eden Türkmen kitlelerinin pek çoğunu katletmişlerdi. Bu kıyımdan kurtulmak isteyen büyük Türkmen kitlelerinin binlerce hanelik kısmı Memlük Sultanı Baybars'a sığınmış, bir kısmı da Batı Anadolu yönünde ilerleyerek Uc kesimlere yerleşmişlerdi. Bu göç hareketine kentli Türkmenler de dâhil olmuş ve Selçuklu Türklerinin Batı Anadolu'daki nüfus yoğunluğu artmaya başlamıştır (Sümer, 1972: 159).

XIII. yüzyılda Moğol istilasının doğurduğu ortamda meydana gelen ikinci büyük göç dalgası neticesinde Anadolu'ya gelen Türkmen nüfusu Türkiye Selçukluları Devleti tarafından Eskişehir civarı ve onun batısında kalan yörelere aktarıldı. Bu bölgeye aktarılan Türk unsurları Türkiye Selçukluları Devleti'nin iskâna açamadığı İç Batı Anadolu sınırından daha batıya doğru yer alan, Batı Anadolu ve Marmara Bölgelerini XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk iskânına açtılar. Bu yörelere göç eden Türkler arasında, yalnızca Moğol istilasından Anadolu'ya kaçan Türkmenler olmayıp Türkiye Selçuklularına isyan eden Babaîler ve çeşitli nedenlerle Orta Anadolu'da yerleşik bulunan Türk halkı da yer almakta idi (Ocak, 2013: 78).

Türklerin 1018 yılından itibaren Anadolu'ya düzenledikleri keşif seferleri ve akabinde Malazgirt Savaşı'nın kazanılması ile kitleler halinde Anadolu'ya gelişleri sırasında Bizans ile yaşanan mücadeleler, Anadolu şehirlerinin kısmen harap olmasına, kale hisarlarının yıkılmasına ve dolayısıyla buraların savunmasız hale gelmesine sebep olmuştur. Bu durum korumasız hale gelen Anadolu kentlerinin Türklerin eline geçmesinde kolaylık sağlamıştır. Anadolu kentleri 1080 tarihinden itibaren Türklerin denetimine geçmeye başladı ve şehirlerin ele geçirilmesiyle Türk nüfusu kent surlarının dışında, surların yanında yerleşmeye ve şehirlerin kontrolünü ele almaya başladılar. Türkler yerleştikleri şehirleri kendi toplumsal şehir yapılarına uygun şekilde Bizans surları dışında geliştirerek sur dışında kurdukları bir ulu cami çevresinde yeni bir Türk kent yerleşimi oluşturup bu bölgede yerleşik kent yaşamına geçerek yeni bir kentli Türk cemiyet yapısı oluşturmuşlardır (Baykara, 1990: 123).

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Yerleşim Sistemi

VI. yüzyıldan başlayarak Anadolu'nun sınırları Sasani-Bizans mücadeleleri ve akabinde Müslüman Arap saldırıları nedeniyle sürekli olarak değişmiş ve bu dönemde yönetim şekli, kent ve kırsal yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Takip eden yüzyıllarda meydana gelen iç karışıklıklar neticesinde yerli Rum Ortodoks halk daha çok çatışmalardan uzak kıyı bölgelerine çekilirken Orta Anadolu tenhalaşmış Güneydoğuda ise Ermeni nüfusun bir kısmı ve Süryaniler Müslüman Arap hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun iç ve kuzey kısımları, korunmuş ve önemli ölçüde Ermeni nüfusun barınak yeri olmuştur. Ancak XI. yüzyılın başlarında Bizans, Ermenileri boş kalan Orta Anadolu bölgelerine sürmüştür. Bu durum Ermenilerin hem siyasi bakımdan hem de dini bakımdan Bizans'tan soğumalarına zemin hazırlamış, Türklerle ittifak yapmalarını kolaylaştırmıştır. XI. yüzyıl başlarına gelindiğinde Anadolu tenhalaşmış, güçlü asker ve aristokratlar zamanla bu bölgelerdeki toprakların mülkiyetini ellerine geçirmişlerdir.

Anadolu’da mezhep ve dini ayrılıklar, yönetimdeki aksaklıklar gibi iç faktörler, savaş ve istilalar gibi dış faktörler nedeniyle Anadolu, kırsal nüfusunu kaybetmiş, kalanlar da ya daha batı ve kıyı bölgelerine veya Doğu Anadolu gibi dağlık bölgelerde yoğunlaşmıştır. Zaman zaman baş gösteren kıtlık, kuraklık ve salgınlar sebebiyle de Anadolu’da nüfus kaybı hızlanmıştır. Kalan nüfus da Ankara, Sivas, Erzurum, Erzincan, Konya, Kayseri, Tokat, Amasya, Eskişehir, Malatya, Maraş, Trabzon, Şebinkarahisar, Niğde, Divriği, Kars gibi surlarla çevrili askeri garnizon niteliğindeki kentler ve bunların civarındaki kasaba ve köylerde varlığını sürdürebilmiştir. Bizans yöneticileri Anadolu’da nüfusu artırmak için değişik yüzyıllarda Slav, Kuman, Peçenek ve Uzlardan bir kısmını Anadolu’ya yerleştirmiştir. Ancak bunların yerleştirildiği bölgeler genellikle Anadolu’nun batı kesimleri olmuştur (Ostrogorsky, 1981: 329-347, 409, 414, 423).

Anadolu’nun azalmakta olan nüfusu, Türk fetih hareketini oldukça kolaylaştırmıştır. Fetih süreci ilerledikçe mevcut nüfus batıya çekilerek Doğu ve Orta Anadolu’da daha da azalmıştır. Takip eden süreçte Türkler Anadolu’ya pek çok akınlar düzenleyerek yağma ve fetih hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu fetih ve yağma hareketlerinden rahatsız olan Bizans İmparatorluğu karşı harekâta geçmiş, İmparator Romanos Diogenes’le Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Malazgirt’te karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaş neticesinde Bizans yenilmiş ve Anadolu’ya Türklerin yerleşme süreci başlamıştır.

Malazgirt Savaşı zaten bitme noktasına gelmiş olan Bizans mukavemetini kırmış ve Anadolu’nun kale ve kentleri teker teker Türklerin kontrolüne geçmeye başlamıştır. Başlarında beyleri ile birlikte Anadolu’ya gelen çok sayıda Türkmen grubu ilk olarak Bizans kale kentlerini hedef almışlardır. Kırsal alanlar ise daha çok hayvancılıkla uğraşan konar-göçer Türkmen gruplarının diyarı haline dönüşmüştür.

Türkler Anadolu’ya yaptıkları ilk akınlardan sonra XI. yüzyıla kadar burada yeni kentler kurmak yerine daha çok var olan kentlere veya bu kentlerin çevresine yerleşmişlerdir. Temelde hayvancılık ve el sanatları ekonomisine dayanan göçebe Türkler ananevi yaşam şekillerine uyan ve mevsimlik yerleşme biçimine dayanan yaylak-kışlak şeklinde Anadolu’nun Uc bölgelerine yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Arap coğrafyacısı İbn Saîd; Antalya-Fethiye arasındaki Cibâlu’t Türkmân (Türkmen Dağları) adı verilen dağlık bölgede 200.000 (iki yüz bin) çadırlık Türkmen kitlesinin varlığından bahsetmiştir (İbn Saîd, Tarihsiz: 45). Bunun dışında Kastamonu yöresinde 100.000 (yüz bin), Sultan Önü-Kütahya-Emirdağ-Karahisar-ı Sâhib-Sivrihisar yörelerinde 200.000 (iki yüz bin) ve Ankara’nın kuzeyindeki Karabuli denilen dağlık bölgede 30.000 (otuz bin) çadırlık Türkmen kitlesinin varlığı bilinmektedir (Cahen,

1968: 42-45-48; Sümer, 1972: 218). Türkmenler fetihçi karakterine dayalı olarak Selçuklular tarafından Anadolu'da fetih, güvenlik veya savunma amacıyla Uc bölgeleri olarak adlandırılan Hristiyan devletlere komşu bölgelere yerleştirilmiştir.

Selçuklular Büyük Selçuklu toprak sisteminden gelen Türkmenleri Uc bölgelerde iskân etme geleneği çerçevesinde yerleşime tâbi tutmuşlardır. Türkmenleri aşiret ve boylar halinde fethedilen topraklardaki mevcut kent ve köylerde yeni mahalleler kurmak veya eski kent ve köylerin yakınında Eskişehir, Akşehir, Sivrihisar ve Aksaray veya karahisarlar gibi yeni yerleşmeler kurmak yoluyla iskân ettirmişlerdir (Sümer, 1988: 460-461; Tekindağ, 1964: 81).

Anadolu'da Bozok, Üçok, Bayındır, Peçenek, Çavundur, Avşar, Kayı, Kınık, Alayund, Bayat gibi köy adlarının varlığından, Arap dönemi ve Türk fetih sürecinde terk edilen Bizans kırsal yerleşmelerinin Oğuz boylarınca yeniden iskân edildiği veya yeni köyler kurulduğu anlaşılmaktadır. (Caferoğlu, 1972: 6-7; Candar, 1934: 52-57; Ruben, 1947: 368-391). Amasya yakınlarında Simre ve Konya yakınlarında Aksaray kentleri vakıf kurumu yoluyla yeniden kurulmuş ve askeri üs işlevinde kullanılmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Selçuklular, Türkmenleri Anadolu'da çeşitli kentlere de yerleştirmişlerdi. Buna göre; 1146 (540) yılında Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180) Selçuklu tehdidi karşısında Philomelium kenti Hristiyan halkını Nicomedia/İzmit sahillerine nakletmiştir. Ermenilerden boşaldığında harap ve ıssız halde bulunan kent Selçuklular tarafından yeniden iskân edilerek Akşehir olarak adlandırılmıştır Sultan II. Kılıç Arslan 1185 (580) yılında fethettiği Malatya'ya Türk zanaatkâr ve tüccarları yerleştirmiştir, Ankara Meliki Muhyiddîn Mesûd da Kastamonu yöresinde fethettiği Dadybra/Zalîfra/Safranbolu kentinden Hristiyan halkı sürgün ederek Türkmen boy ve oymaklarını oraya yerleştirmişti. (Kesik, 2003: 134-137; Konyalı, 1974: 280-284, 312; Müneccimbaşı, 1935: 14; Oral, 1962: 223-240).

XII. yüzyılda İç Anadolu Bölgesi ve civarındaki kentler 1176 (571)'ya kadar aralıklarla da olsa Türkler tarafından elde tutulmuştur. Doğu Anadolu'nun güneyi ve İç Anadolu'nun güneydoğusunda (Maraş, Elbistan, Sis, Kozan, Adıyaman, Arapgir, Malatya, Çemişkezek) Ermeni nüfus varlığını sürdürmekte, zaman zaman Selçuklu ve diğer beyliklerle mücadeleler sonucu kentler el değiştirmektedir. Bu dönemde daha çok kuzey ve güney istikametinde genişlemeye devam eden Selçuklular, Orta Anadolu'dan başka, Adana bölgesi ile Kastamonu, Sinop havalisini de kontrol altında tutmaktaydılar.

Kırsal alanda ise doğudan devam eden göçler sayesinde kendi boy liderleri idaresindeki

Türkmen kitleleri ovaları, yaylaları, ele geçirmekte idiler. Konar-göçer Türkmenler bazen yerel beylerin idaresinde, çoğu zaman da kendi başlarına uygun buldukları bölgeleri yurt tutuyorlardı. Aralarından çıkan savaşçılar sayesinde, beylerin idaresinde fetih ve yağma hareketleri yaparak Anadolu'da tutunmaya çalışıyorlardı.

Anadolu XII. yüzyılda haçlıların istilasına uğramaya başlayınca Bizanslılar ve haçlılar İznik'i aldıktan sonra sahil kentlerini de kurtarmaya çalıştılar. Bu süreçte Alaşehir, Denizli, Honaz, Bolvadin Bizanslılara geçti. 1098 (491)'de Türkler Anadolu'nun batı, güney ve kuzey sahillerini terk ederek İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar. İlk haçlı seferinden sonra ortaya çıkan bu durum, Türklerin Anadolu'da hızlı yerleşme sürecini zayıflatmıştı. Selçuklu sultanları bir taraftan iç mücadelelerle uğraşırken, diğer taraftan da haçlıların kurduğu kontluk ve Ermeni prensliklerin işgal ettikleri bölgeleri kurtarmaya çalışıyordu, buna bir de Gürcü tehlikesi eklenmişti. Bizans ise daha ileri giderek haçlıların yıpratmış Anadolu'daki Türk varlığını hiç olmazsa kıyı bölgelerinden temizlemek istiyordu. Bizans'ın eline geçen Denizli, Alaşehir ve Uluborlu gibi şehirlerle yetinmeyip ayrıca Konya üzerine de sefer düzenleyen I. Manuel Komnenos, I. Mesûd (1116-1156)'la anlaşmasına rağmen göçebe Türkmenlerin taarruzlarına mani olunamadığı için Selçuklulara savaş açmıştı. Bu bağlamda 1146'da Konya Bizans tarafından kuşatılmış, Bizans başarılı olamayıp büyük kayıplar vermişti.

Birinci Haçlı Seferi neticesinde Kudüs haçlılar tarafından ele geçirilince yeni haçlı birlikleri yola çıkmış, 1101 (494)'de 100.000 (yüz bin) kişilik bir ordu boğazı geçmişti. Haçlılar Kudüs'ü ele geçirmekten başka Anadolu'dan Müslüman Türkleri temizlemek gayesi ile de hareket etmekteydi. İkinci Haçlı Seferi'nin amaçlarından biri de ilk seferde tutsak edilen kontları kurtarmaktı. Haçlıların bir kısmı Niksar'daki tutsak Bohemund ve Richard gibi kontları kurtarmak üzere Ankara'yı istila edip, Çankırı'yı kuşattılar. Çankırı şehri müstahkem olduğu için direndi. Kastamonu ve Amasya'ya doğru ilerleyen haçlı ordusu yolda karşı saldırılarla yıpratıldılar. Aynı yıl Suriye'deki Haçlıların sıkışması ve talep üzerine yeni bir haçlı ordusu harekete geçti. Böylece 1147 (541) yeni bir haçlı dalgası Anadolu hudutlarına dayandı.

Anadolu'nun bu çalkantılı siyasi yapısı 1176 yılına kadar devam edecektir. II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminde yine bir Bizans saldırısı Miryokefalon'da 1176 yılında durduruldu ve bu savaştan sonra Bizans'ın Selçukluları Anadolu'dan atma umutları tamamen yok oldu.

XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarına tekabül eden zaman diliminde Türklerin Anadolu'daki mevcudiyetlerini sağlamlaştırdığı, Anadolu'ya geni gelen Türkmenlerle beraber

nüfus sayısının Türklerin lehine değışiklik göstermeye devam ettiğı gözlemlenmektedir.

Osmanlı dönemi vakayinamelerinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237)'in medrese, kervansaray, cami ve hanlarla teçhiz edilmiş on dokuz kent kurduğı veya imar ettiğı kaydı, Selçukluların Anadolu'da geniş bir yerleşme siyaseti güttüğünü göstermektedir. Bu kentler; Ereğli, Niğde, Konya, Kayseri, Aksaray, Erzincan, Malatya, Elbistan, Niksar, Tokat, Amasya, Sivas, Ankara, Kırşehir, Sinop, Akşehir, Kastamonu, Alâiyye ve Antalya'dır (Kesik, 2000: 253; Mehmed Neşri, 1949: 37).

Türkler Anadolu'ya yerleşirken siyasal parçalanma ve organize bir devlet karakterinde olmayışına bağılı olarak, sistemli bir yerleşme süreci gerçekleştirememişlerdir. Anadolu'da Selçuklu siyasi birliğı ancak XII. yüzyılda II. Kılıç Arslan tarafından kurulabilmiştir (Pitcher, 2001: 50-53; Uzunçarşılı, 1948: 288-303). Türkler Anadolu'daki bu fetih sürecinde viran olan kentsel ve kırsal bölgeleri yerleşmeye açmak için zorunlu iskân, vergi muafiyeti gibi teşvikler vererek göçebe Türkleri veya çiftçi Hristiyan nüfusun iskân edilmesi politikasını izlemiştir. Türkler Anadolu'da ilk fethedilmeye başladığı esnadan yurt edinilene kadar geçen dönemde durma noktasına gelen uluslararası ticaret yolları üzerinde kervansaraylar inşa etmek gibi iktisadi temele dayanan yerleşme politikaları da izlemişlerdir. Ayrıca ticaret alanları, ticari/askeri liman kentleri, panayır/pazar kentleri ile karahisar veya menzil yerleşim birimlerinden meydana gelen kentsel bir organizasyon kurmuşlardır (Özergin, 1965: 141-170; Turan, 1946: 471-496).

Türkler XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Sinop'tan Antalya ve Alanya'ya kadar kuzey güney hattını Kastamonu, Karabük, Eskişehir, Kütahya, Denizli, Antalya hattının batısında kalan yerler ve Trabzon hariç tüm kıyı ve iç kesimleri ele geçirmişlerdi. Bu hattın doğusundaki yerleşim, 1050 (441)'lerden 1225 (621)'li yıllara kadar geçen süre zarfında oluşturulmuş arada İznik, İzmir gibi bölgelerin kontrolü belirli aralıklara sağlanmış olmasına rağmen, Türkler buralarda tutunamamıştı. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğudaki sınır ise biraz daha karışıktır. Haçlı ve Ermeni prenslikleri, yerel Türkmen beylerinin hükümet alanları, Eyyübî ve Memlük akınları doğu sınırının daha savunmasız olmasına neden olmuş ve kentler sıkça el değiştirmiştir.

XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğol istilasının Orta Asya'da meydana getirdiğı ikinci ve daha önemli bir hareketlik sonucu yeni bir Türkmen dalgası Anadolu'ya akın etmeye başlamıştı. I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211), I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubâd dönemlerinde gerçekleştirilen fetihlerle Akdeniz'de sağlam limanların elde edilmesi, Anadolu'da sağlanan huzur, refah ve ticari canlılık, fetih ve yurt

arayışı gibi unsurlar, Moğol zulmünden kaçan Türkmenlerin Anadolu'ya sığınmalarının en önemli sebepleri arasında yer almaktadır. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) zamanında Köseadağ Savaşı yenilgisi ile Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuç

Türkler ana yurtlarından göç etmeden önce Orta Asya bozkırlarında yaşamakta ve çoğunlukla göçebe yaşam tarzı sürmekte idiler. Orta Asya bozkırlarında varlıklarını sürdüren Türkler çeşitli sebeplerle yurtlarından çıkarak ilk olarak Selçuklu hanedanı önderliğinde İran'da bir devlet kurmuştur. Selçuklular henüz devlet olmadan önce Selçuk Bey'in torunlarından Çağrı Bey önderliğinde Anadolu üzerine seferler düzenlemişlerdir. Çağrı Bey öncülüğünde Anadolu'ya gerçekleştirilen bu ilk seferler yerleşme amacı gütmeyen 1071 yılında Alp Arslan zamanında gerçekleştirilen Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu Türkler için yurt olarak seçilmişti. Alp Arslan beraberindeki emir ve komutanlara Anadolu'da fethettikleri yerde kendine bağlı oluşumlar kurma yetkisini verirken, Anadolu'nun bu kadar hızlı şekilde Türkleşeceğini tahmin etmemiş olmalıdır. Zira henüz 1085 yılında Avrupa'da Anadolu için Türkiye tabiri kullanılmaya başlamıştı. Ancak Anadolu'nun Türkleşmesi adının değişmesi kadar hızlı olmamış Anadolu'ya giren Türklerin akın ve yerleşme süreci yaklaşık iki yüz yılı kapsayan bir zaman sürecine yayılmıştı.

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce göçebe olmalarına rağmen civar memleket halkı ile yaptıkları ticaret vasıtası ile kent yaşamından haberdar ve bu yaşamın olanaklarından faydalanmakta idiler. Bu nedenle Türklerin Anadolu'ya göç ettikten sonra kent yaşamı ile karşılaştıklarını söylemek doğru değildir. Yani Türkler Anadolu'ya gelmeden önce kent yaşamından haberdar idiler ancak ya ekonomik nedenlerden veya bilmediğimiz başka nedenlerden ötürü göçebe yaşamı tercih etmekte idiler.

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra çoğunlukla yeni kentler kurmamış mevcut kentlerin üzerine veya onların yakınlıklarına yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkler rastgele yerleşmemiş Selçuklu idarecileri tarafından geçim kaynaklarına göre ya kentlere ya da uçlara yerleştirilmişlerdi. Bunun yanında kırsal alanda doğudan devam eden göçler sayesinde kendi boy liderleri idaresindeki Türkmen kitleleri ovaları, yaylaları, ele geçirmişlerdi. Göçebe Türkmenler bazen yerel beylerin idaresinde, çoğu zaman da kendi başlarına uygun buldukları bölgeleri yurt tutmuşlardı. Aralarından çıkan savaşçılar sayesinde, beylerin idaresinde fetih ve yağma hareketleri yaparak Anadolu'da tutunmaya çalışıyorlardı. Türklerin Anadolu'ya göç ederken Orta Asya'daki göçebe, yarı göçebe gibi yerleşim özelliklerini de beraberlerinde

getirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında Türkler Anadolu'ya geldikten sonra bu yerleşim özellikleri kentli ve köylü bir topluma doğru değişim göstermiştir. Ayrıca Anadolu'da kentli Türkler ve Uc Türkleri olarak iki farklı oluşumdan söz edilmektedir. Bu iki farklı grubun oluşmasındaki ana etmen öngörülemezken Uc bölgelerine yerleştirilen Türklerin sınır bölgelerini korumak ve Bizans üzerine gaza seferleri düzenlemekle görevli olduklarını bilmekteyiz. Ayrıca yerleşim avantajlarının ticaret merkezlerine yakınlığından dolayı kentlere yerleşen Türklerin Uc'takilere göre daha çabuk geliştiğini söylemek mümkündür.

Türklerin daha Süleyman Şâh zamanında Bizans aleyhinde olmak üzere İstanbul önlerine kadar gelen hızlı ilerlemelerine sekte vuran olay haçlı seferleri olmuştur. Bu sefer neticesinde Türkiye Selçukluları başkentleri İznik'i kaybetmiş ve çok hızlı şekilde idari teşkilatlanma sağlayan bu güçlü Türk devleti kendini Anadolu içlerinde Konya ve çevresinde bulmuştur. Haçlılar Anadolu'ya girmese idi muhtemelen İstanbul'u bile ele geçirmiş olabilecek bu Türk teşkilatı 1176 yılına kadar Anadolu'da kesin bir hâkimiyet sağlayamamış arada geçen zamanın çoğunda haçlı ve Bizans birlikleri ile mücadele halinde olmuştur. En nihayetinde haçlı tehlikesinin Anadolu üzerinden uzaklaştırılması ile asıl düşmana odaklanabilen Türkiye Selçukluları Miryokefalon galibiyeti ile Türklerin Anadolu üzerindeki varlıklarını mühürlemişlerdir. Bu tarihten itibaren imar faaliyeti gibi çeşitli yönlerden Anadolu'yu geliştirmeye çalışan Türkiye Selçukluları 1243 Köseadağ mağlubiyetine kadar Anadolu'da Türk varlığını güçlendirmiş, kendi devletleri son bulsa bile Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasını sağlayacak etnik, dini ve kültürel değişimi sağlamıştır. Netice olarak Orta Asya bozkırlarından gelip Anadolu'ya yerleşen Türkler, Anadolu'da kendilerinden önce hâkimiyet süren Bizans'a üstünlük sağlamış ve adı geçen coğrafyanın ebedi Türk yurdu olmasına olanak kılan sağlam temellerin atılmasına vesile olmuştur.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acun, F. (1999). *Tarih Boyunca Pontus*, Milli Mücadele'de Giresun Sempozyumu, 6-7 Mart, Giresun.
- A. Akça, F. (1945). *Küçük Denizli tarihi: Yunanlılardan Osmanlılara (1434 M.-832 H) kadar, Denizli*: Salih Kitapçıoğlu Basımevi.
- Akdağ, M. (1950). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisâdî vaziyeti. *Belleten*, 13 (51), 497- 571.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî tarihi* (1 cilt). İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Anna Komnena. (1996). *Alexiad, Malazgirt'in sonrası* (B. Umar, çev.). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Asan, Ö. (2000). *Pontos kültürü*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Attaleiates. (2008). *Tarih* (B. Umar, çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, (10), 1-26.
- Baykara, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular devrindeki sosyal ve iktisâdî tarihi üzerine araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Baybars Mansûrî. (1998). *Zubdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre*. Beyrut: DFG
- Bayram, M. (1994). Selçuklular zamanında Anadolu'da bazı yöreler arasındaki farklı kültürel yapılarına ve siyasi boyutları, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 79-92.
- Bayram, M. (2009). *Dânişmend Oğulları devleti'nin bilimsel ve kültürel mirası*. Ankara: Unimat Ofset.
- Bundârî. (1999). *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra, Irak ve Horasan Selçukluları tarihi* (K. Burslan, çev.). Ankara: TTK.
- Bozkuş, M. (2001). Anadolu Selçuklularında sosyal dini ve mezhebi yapı. *CÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 249-257.
- Bütüner, Z. (2014). *Alman seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 25-26 Eylül, Tokat.
- Caffaro. (2013). *Genoa and the twelfth-century crusades* (M. Hall, J. Phillips, Trans.). England & USA: Ashgate Publishing Limited.
- Caferoğlu, A. (1972). İlk Anadolu vatan kültürü kurucuları. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 1-12.
- Cahen, C. (1968). Ibn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuqide. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (10-11), 41-50.
- Candar, A. & Avni, A. (1934). *Türklüğün kökleri ve yayılışı*. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.
- Chalandon, F. (1912). *Les Comnenes* (2 Cilt). Paris: Yayınevi yok.
- Chandler T. & Fox, G. (1974). 3000 years of Urban Growth. New York-Londra: *Academic Press*.
- Demirkent, I. (1996). *Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: TTK.
- Demirkent, I. (2005). *Bizans tarihi yazıları, makaleler-bildiriler-incelemeler*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf el-İdrîsî. İdrîsî. (h. 1422 m. 2002). *Kitâbü nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk*. Kâhire: Mektebetü'l Segâfetü'd-Dîniyye.
- Eskikurt, A. (2020). Anadolu'da Bizans Thema birliklerinin Malazgirt öncesi vaziyetleri: umûmî bir inceleme. *USAD*. (12), 143-162.
- İbn Battûta T. (Tarihsiz). *İbn Battûta seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, çev.) (1 Cilt). İstanbul: YKY.
- İbn Saîd el-Mağribî. (Tarihsiz). *Kitâb el-coğrafya*.
- <http://alhakawati.net/Content/uploads/Civilization/>

- Hasluck, F. W. (1919). *Christianity and Islam under the Sultans* (2 Cilt). Oxford: *Clarendon Press*.
- Heaton, H. (1963). *Economic history of Europe*. New York. terc: (1985). *Avrupa iktisat tarihi* (M. A. Kılıçbay, O. Aydoğuş, Çev.) (1 Cilt). Ankara: Teori Yayınları.
- Heyd, W. (1975). *Yakın Doğu ticaret tarihi* (E. Z. Karal, çev.). Ankara: TTK.
- İbnü'l-Verdî. (2017). *Bir orta çağ şairinin kaleminden Selçuklular*. (M. Alican, çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kaya, P. H. (2021). Ankara'nın sof üretimini Osmanlı Devleti ticaretindeki yeri ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 4 (1), 83-91.
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Divânü Lügâti't-Türk*. (S. Erdi, S. T. Yurtsever, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaymaz, N. (1964). Anadolu Selçuklularının inhitatında devlet mekanizmasının rolü-I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2-3), 91-156.
- Kerîmüddin Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK.
- Kesik, M. (2000). Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları. *Tarih Dergisi*, (36), 213-260.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti tarihi: Sultan I. Mesûd dönemi (1116-1155)*. Ankara: TTK.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Abideleri ve kitabeleri ile Niğde Aksaray tarihi*, 1 Cilt. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Köprülü, M. F. (1942). Vakfa ait tarihi istilahlar; *Ribat. Vakıflar Dergisi*, (2), 267-278.
- Köprülü, M. F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu*. Ankara: TTK.
- Laurent, J. (1988). Rum (Anadolu) Sultanlığının menşei ve Bizans (Y. Yücel, çev.). *Bellekten*, 52 (202), 219-226.
- Lebeau. (1833). *Histoire du bas empire* (M. S. Martin-M. Brosset Publ.),15 Cilt, Paris: Chez Firmin Didot Frères.
- Manandian, H. A. (1965). *The trade and cities of Armenia in relation to ancient world trade* (N. G. Garsoian, Çev.). Lizbon: *Armenian library of the calouste gulbenkian foundation*.
- Mehmed Neşrî. (1949). *Kitâb-ı Cihân-Nüma* (Neşrî Tarihi) (Haz. F. R. Unat, M. A. Köymen), 1 Cilt. Ankara: TTK.
- Müneccimbaşı. (1935). *Anadolu Selçukîleri Münecimbaşı'ya göre* (Haz. H. F. Turgal). İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Müneccimbaşı. (2001). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular tarihi* (A. Öngül, çev.), 2 Cilt. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme* (N. Lugal çev.). Ankara: TTK.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mühlidler yahut dairenin dışına çıkanlar (15.-17. yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri, Bektaşî menakıbnamelerinde İslam öncesi inanç motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz destanı (*Reşideddin Oğuznamesi*). (1982). (Z. V. Togan çev.). İstanbul: Enderun Yayınları.

- Oral, M. Z. (1962). Aksaray'ın tarihi önemi ve vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, (5), 223-240.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: TDKY.
- Ostrogorsky, G. (1981). *Bizans devleti tarihi* (F. Işıltan, çev.). Ankara: TTK.
- Özergin, M. K. (1965). Anadolu'da Selçuklu kervansarayları. *İÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 15 (20), 141-170.
- Pitcher, D. E. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası* (B. Tırnakçı, çev.). İstanbul: YKY.
- Pirenne, H. (1936). *Economic and social history of medieval Europe*. Londra: Routledge and Kegan Paul Ltd., terc: (2013). *Ortaçağ avrupası'nın ekonomik ve ticaret tarihi* (U. Kocabaşoğlu, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rauf, H. (1981). *XI.-XII. Yüzyılda Önyasya'da Askeri-Feodalite Müessesesi-Uclar*, VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, Ankara.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihî coğrafyası* (M. Pektaş, çev.). İstanbul: MEB.
- Ruben, W. (1947). Anadolu'nun yerleşme tarihi ile ilgili görüşler. *A.Ü. DTCF Dergisi*, 5 (4), 368-391.
- Russell, J. C. (1958). Late Ancient and Medieval Population. *Transactions of the American Philosophical Society*, 48 (3), 1-152.
- Simbat. (1946). *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, (H. D. Andreasyan, Çev.). TTK Basılmamış Tercüme No: 68.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, (A. Pekman, çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sümer, F. (1960). Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?. *Belleten*, 24 (96), 567-594.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-147.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatı-destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sümer, F. (1984). *Eski Türklerde şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (1988). "Ağaççeriler", TDV İA (s. 460-461) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (1990). *Selçuklular devrinde Doğu Anadolu'da Türk beylikleri*. Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1992). *Çepniler: Anadolu'daki Türk yerleşmesinde önemli rol oynayan bir Oğuz boyu*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Süryani Mihail. (1944). *Süryani Patrik Mihail'in vakayinamesi (1042-1195)* (H. D. Andresyan, çev.) 2 Cilt. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Emîr Timur (Zafernâme)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci*. (Doktora Tezi). İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Tekeli, İ. (1980). Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar. *Toplum ve Bilim*, (9-10), 36-65.
- Tekindağ, Ş. (1964). Şemsüddin Mehmed Bey devrinde Karamanlılar. İÜ, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 14 (19), 81-98.
- Tuncel, M. (1991). *Anadolu. DİA* (3 Cilt). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (1946). Selçuklu kervansarayları. *Belleten*, 10 (39), 471-496.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. (2004). *Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular tarihi ve Türk İslâm medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Umar, B. (1998). *Türkiye halkının ortaçağ tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev., notlar: Edüard Dulaurer, M. Halil Yinanç). Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1948). "XII. ve XIII. asırda Anadolu'da fikir hareketleri ile içtimai müesseselere bir bakış", III. Türk Tarih Kongresi, 15-20 Kasım 1943, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK.
- Witteck, P. (1944). *Menteşe Beyliği* (O. Ş. Gökyay, çev.). Ankara: TTK.